

10

JEG EN FOND MIG BYGGE VIL

AF PROFESSOR, DR.OEON.
HANS CHR. JOHANSEN
INSTITUT FOR HISTORIE, KULTUR
OG SAMFUNDSHISTORIE,
SYDDANSK UNIVERSITET

J.C. Jacobsen,
malet af August Jerndorff 1888,
Olie på lærred, 115 x 85 cm.
Carlsberg Museum.
Foto: Frederiksborgmuseet.

I dagens Danmark findes der et stort antal erhvervsdrivende fonde, det vil sige fonde, der enten direkte selv driver erhvervsvirksomhed, eller som – f.eks. gennem aktiebesiddelse – har en bestemmende indflydelse over en eller flere erhvervsvirksomheder. Blandt disse fonde er en række sværvægtede inden for dansk erhvervsliv, som f.eks. Oticon fonden, Knud Højgaards fond, Egmont fonden, Augustinus fonden, Bitten og Mads Clausens fond, Carlsbergfondet, Novo Nordisk Fonden, A.P. Møller og hustru Chastine Mc-Kinney Møllers fond til almene formål og Rockwool-fonden. Fondseje er med disse oprettelser blevet en langt mere udbredt virksomhedsform i Danmark end i andre lande.

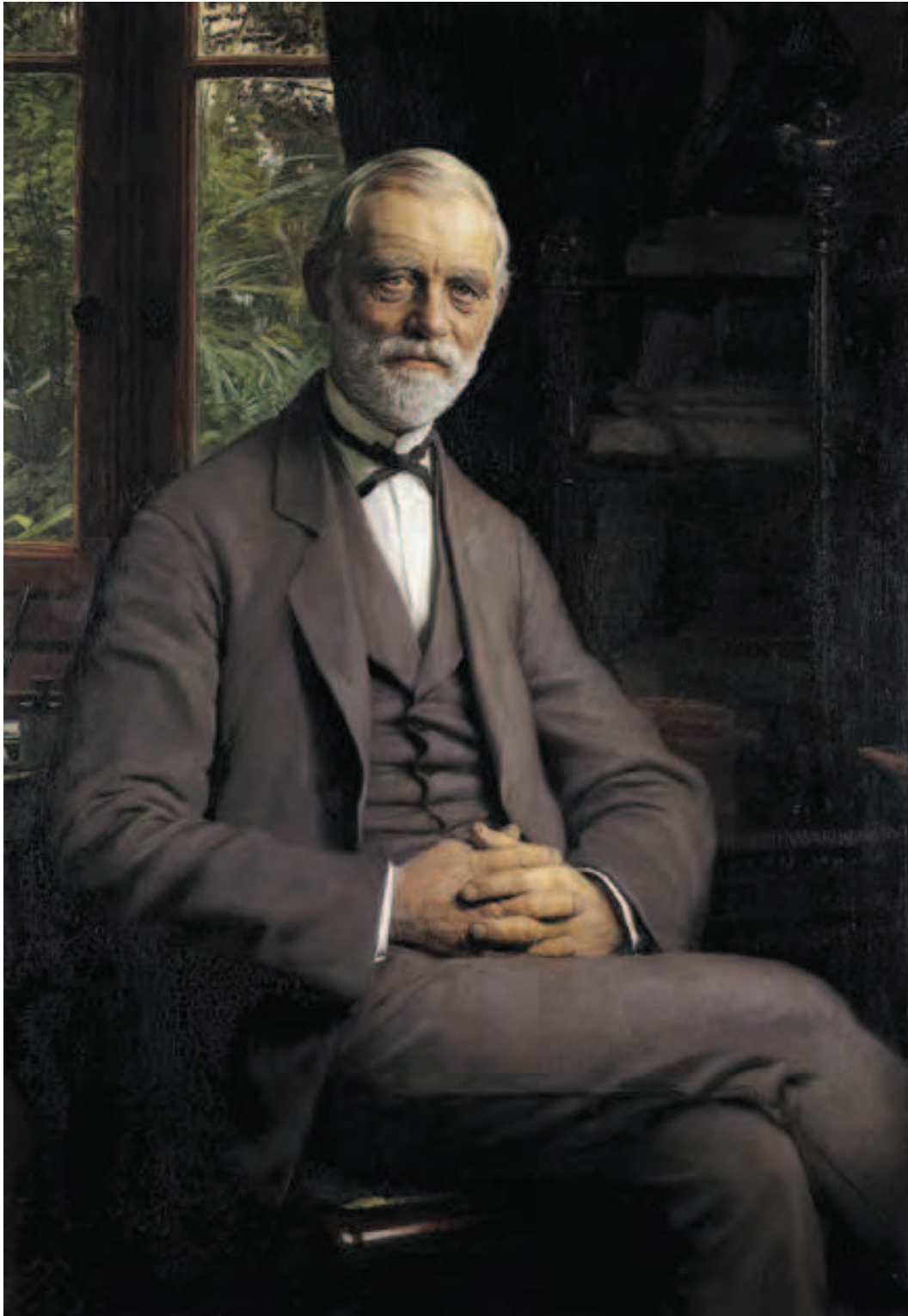
Baggrunden for oprettelsen af de mange fonde har i de fleste tilfælde været en virksomhed, der er blevet grundlagt af en enkelt person eller har været ejet af en snæver familie-kreds. Man har da i forbindelse med et forventet generati-onsskifte ønsket at sikre sig mod, at der kunne ske en spredning af ejendomsretten, som eventuelt kunne føre til en fremmed eller ligefrem fjendtlig overtagelse af virksomheden, og det har bedst kunnet ske ved at samle magten over virksomheden i en fond, hvis rettigheder og forpligtelser blev fastlagt i en offentlig godkendt fundats.

Skattemæssige hensyn har også kunnet spille en rolle ved oprettelsen af en fond, særlig forud for at der i slutningen af 1980'erne blev indført en særlig form for beskatning af de erhvervsdrivende fonde.

Hyppigt har der desuden i en fonds fundatser været bestemmelser om, at en del af fondens opgaver skulle være at foretage uddelinger til almennyttige formål, f.eks. af social karakter eller som støtte til forskning, undervisning eller kulturelle foranstaltninger. Denne del af fondenes virksomhed har formodentlig været den, der har været bedst kendt i en større offentlighed, mens kendskabet til erhvervssiden ikke har været knyttet til fonden, men derimod til den producerende erhvervsvirksomhed.

FIRE TIDLIGE ERHVERVSDRIVENDE FONDE

Det er især efter Anden Verdenskrig, at fondseje er blevet udbredt i det danske erhvervsliv og efterhånden har fundet en bestemt form for organisation, hvor den oprindelige erhvervsvirksomhed har fået form af et aktieselskab, og således at en dominerende aktiepost er blevet henlagt til den erhvervsdrivende fond. Det er desuden karakteristisk, at

fondsbestyrelsen i de nyere fonde ofte består af en blanding af familiemedlemmer og udefra kommende med erhvervs erfaring.

Denne organisation har man først fundet frem til i en senere periode, og såfremt en virksomhedsejer i dag ønsker at oprette en fond, er der således mange forbilleder for, hvorledes det kan gøres, men det var ikke tilfældet, da de første større fondsdannelser fandt sted, men en gennemgang af nogle af disse tidlige eksempler kan vise, hvilke overvejelser der da har ligget bag oprettelserne.

CARLSBERGFONDET

Det tidligste eksempel er brygger J.C. Jacobsens oprettelse af Carlsbergfondet. Det var ikke blot i Danmark men formodentlig også internationalt, det første eksempel på en erhvervsdrivende fond, og det kan måske være med til at forklare, hvorfor denne fond fik en indretning, der på mange områder blev forskellig fra den typiske i en senere tid.

Medvirkende var muligvis også, at fondet blev oprettet i flere tempi. Første fase kom til i 1876, da der blev oprettet ”en Stiftelse til Fremme af videnskabelige Formaal”, der dels skulle stå for det af bryggeren oprettede Carlsberg Laboratorium, dels yde støtte til en bred vifte af videnskaber. Der var på dette tidspunkt ikke tale om en erhvervsdrivende fond, men midlerne skulle komme fra renterne af en grundkapital, som han skænkede Fondet. Med denne indretning var det naturligt, at det blev en gruppe videnskabsmænd, der kom til at bestyre midlerne. Fundatsen bestemte, at det skulle ske ved en direktion på fem medlemmer valgt af Videnskabernes Selskab blandt dets medlemmer.

Anden fase fulgte i 1878, da Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg blev oprettet som en ny afdeling af fondet på grundlag af en ny gave fra brygger Jacobsen. Heller ikke det gjorde imidlertid fondet til en erhvervsdrivende fond.

Det skete først nogle år senere, hvor J.C. Jacobsen i sit testamente af 1882 havde bestemt, at den omfattende bryggerivirksomhed, som han havde opbygget, ved hans død skulle skænktes til Carlsbergfondet. Jacobsen døde i 1887, og efter et fundatstillæg kunne Fondet i 1888 overtage arven og blev derved en erhvervsdrivende fond.

Mens den valgte sammensætning af direktionen var naturlig i den første fase, kunne man ikke regne med, at der blandt Videnskabernes Selskabs medlemmer altid ville være personer med en indsigt i at drive en erhvervs virksomhed, og direktionens første formand, professor J.N. Madvig, var da også noget tøvende over for at skulle stå som virksomhedsejer. Brygger Jacobsen, der ikke ønskede, at hans søn, Carl Jacobsen, skulle overtage bryggerivirksomheden, så imidlertid ikke noget problem i den valgte konstruktion, men fandt tværtimod, at en omdannelse til et aktieselskab med en større aktionærkreds ville betyde, at der kun blev taget kortsigtede profithensyn, mens Fondet ville kunne drive en langsigtet politik, der tilgodeså en videnskabelig funderet produktudvikling.

I praksis var de erhvervsmæssige udfordringer, som direktionen kom til at stå overfor i de første år måske heller ikke så store, men på lidt længere sigt blev behovet for større erhvervsmæssig indsigt i ledelsen mere udtalt, og det blev løst ved, at der i 1922 blev etableret et organ kaldet Bryggeriraadet, bestående af to medlemmer af direktionen og tre af denne valgte ”forretningskyndige” mænd. Rådet bistod ved løsningen af de mere erhvervsbetonede opgaver.

Direktionssammensætningen og det forhold, at Fondet kom til at stå som enejer af virksomheden og ikke som flertalsaktionær, gav i mange år Carlsbergfondet et særpræg i forhold til de fleste af de senere tilkommende fonde og var formodentlig medvirkende til, at Fondet i mange år blev den største private uddeler af midler til videnskabelige formål og gav støtte til en bredere vifte af videnskaber end senere oprettede fonde.

Carlsbergfondet, H.C. Andersens Boulevard, København.
Foto: Simone Aaberg Kærn.

EGMONT H. PETERSENS FOND

Den næste større fondsdannelse fandt sted i 1920 og kom til verden under noget specielle omstændigheder. Egmont H. Petersen havde begyndt sin trykkerivirksomhed i København under meget beskedne forhold i 1878. Han blev hurtigt en foregangsmand i branchen med anskaffelse af moderne maskineri og supplerede senere trykkerivirksomheden med udgiverivirksomhed, hvor ikke mindst ugeblade efterhånden blev et væsentligt led i virksomhedens aktiviteter. Firmaet hørte efter 1900 til blandt branchens betydeligste. Der var her – som ved Carlsbergbryggerierne – tale om en enkeltmandsejet virksomhed.

Egmont H. Petersen døde i 1914, og nogle måneder forinden havde han og hustruen oprettet et testamente. I det hed det, at virksomheden skulle holdes sammen og fortsætte i samme spor, og at det kunne ske i form af et familieaktieselskab, et familieinteressentskab eller noget lignende. Af formuen skulle halvdelen tilfalde enken og den anden halvdel deles ligeligt mellem parrets fem børn. Af virksomhedens fremtidige overskud efter henlæggelser til et reservefond skulle halvdelen tilfalde enken og børnene, mens den anden halvdel skulle uddeles til filantropiske og lignende formål.

Der var således ikke nævnt noget om fondsdannelse i testamentet. Boopgørelsen varede i 5½ år, men umiddelbart efter udlodningen til arvingerne afhændede de i 1920 af ikke kendte årsager virksomheden til den nyoprettede Egmont H. Petersens Fond. Overdragelsen skete på vilkår, der var særdeles fordelagtige for fonden.

Ifølge fondens fundats skulle den videreføre erhvervsvirksomheden og blev således fra starten direkte erhvervsdrivende. Af overskuddet skulle der årligt udredes beløb til enken og børnene, så længe de levede, foretages henlæggelser og uddeles et beløb på mindst 4% af kapitalen til en række sociale formål, hvoraf hjælp til enligstillede mødre blev nævnt som det første og i en del år blev en hovedopgave for fonden. Senere kom også beløb til uddannelsesformål til at spille en væsentlig rolle for fondens almennyttige virke.

Den første fondsbestyrelse blev sammensat af familiemedlemmer og aktive erhvervsfolk. Om sammensætningen på langt sigt er der ikke nævnt andet, end at bestyrelsen skulle supplere sig selv. Der har i lange perioder været et eller to familiemedlemmer i bestyrelsen, men familiepræget synes dog i denne fond at have været svagere end i mange af en senere tids fonde.

THOMAS B. THRIGES FOND

Næste skud på stammen af større erhvervsdrivende fonde kom til i 1933. Thomas B. Thrige grundlagde sin virksomhed i 1894 i Odense, og produktion af elektromotorer og andet elektromekanisk udstyr blev hurtigt virksomhedens speciale. Grundlæggelsen skete på et tidspunkt, hvor elektrificeringen af Danmark tog fart, og Thriges produkter vandt hurtigt udbredelse, så han til stadighed kunne udvide virksomheden, der blev en af dansk industris sværvægttere. Mens virksomheden forblev enkeltmandsejet, blev et datterselskab, De forenede Automobilfabrikker, organiseret som aktieselskab, og i 1930 opkøbte Thrige aktierne i jerbanevognfabrikken Scandia i Randers.

Da Thrige blev ældre, nåede han frem til, at hverken hans søn eller svigersønner var egnede til at overtage virksomhedskomplekset, og han besluttede derfor at oprette en erhvervsdrivende fond, hvortil han overdrog fabrikkerne og andre aktiver. Det skete med en fundats fra 1933. Fonden skulle fortsætte driften af virksomhederne og ”holde deres økonomiske og tekniske standard højt”.

Overskuddet af virksomhederne skulle efter beløb til familien og efter henlæggelser og opbygning af en reservefond anvendes til ”gavn for dansk håndværk og industri” ved støtte til videnskabelige formål eller til institutioner, foretagender eller enkeltpersoner, der kunne falde ind under dette overordnede formål. I praksis er omkring halvdelen af de udelte midler gået til forskning og undervisning.

Fondsbestyrelsen skulle bestå af fem personer, hvoraf mindst en havde indsigt i industrielle forhold og en var jurist. Thrige var fra begyndelsen medlem, men der har derefter ikke været familiemedlemmer i fondsbestyrelsen, der er selvsupplerende.

OTTO MØNSTEDS FOND

Kun et år senere oprettedes den næste store erhvervsdrivende fond. Otto Mønsted havde i 1883 grundlagt Danmarks første margarinefabrik i Århus. Denne virksomhed ekspanderede hurtigt og blev udvidet med fabrikker i England og interesser i andre virksomheder. I 1909 blev firmaet omdannet til et aktieselskab med Mønsted som hovedaktionær.

Hans ægteskab med Anna Sophie Broge, datter af storkøbmanden Hans Broge, var barnløst, og i et testamente havde ægteparret bestemt, at efter den længstlevendes død skulle en væsentlig del af parrets formue og herunder den bestemmende aktiepost i Otto Mønsted A/S overgå til en fond, der dermed blev erhvervsdrivende.

Mønsted døde i 1916 og enken i 1933, hvorefter fonden kom til at virke fra 1934. I fundatsen hed det, at en tiendedel af de årlige indtægter skulle henlægges til fondens kapital, men at dens formål i øvrigt var at bidrage til ”udvikling af Danmarks handel og industri”, blandt andet gennem uddeling af midler til uddannelse af unge handelsmænd og polytekniske studerende og kandidater samt til lærere ved disse uddannelser.

Fondsbestyrelsen skulle bestå af tre medlemmer, der blev udpeget af henholdsvis Grosserersocietetets Komité, Industrirådet og Polyteknisk Lærestanstalt. Det synes ikke på noget tidspunkt at have indgået i Mønstedes planer, at fjernere slægtninge af Mønsted- eller Brogefamilien skulle spille en rolle i fondens virksomhed.

Disse fire tidlige fonde viser mange af de typiske former for den organisation, der karakteriserer de danske erhvervsdrivende fonde. Sammenligner man dem med de mange nye fonde, der er kommet til siden, er der dog den forskel, at i mange af de nyere har grundlæggerfamilien, som nævnt, spillet en langt større rolle i fondsbestyrelserne. Når det ikke har været tilfældet i de fire nævnte, viser gennemgangen, at der i hvert fald i nogle tilfælde har været et direkte ønske om at holde familie ude.

UDFORDRINGER FOR DE ERHVERVSDRIVENDE FONDE

De ønsker, der har været i fondsgrundlæggerens tanker om at sikre deres livsværks fortsættelse, har ikke altid været lette at realisere for fondsbestyrelserne. Ved siden af de almindelige konjunkturbestemte op- og nedgange for de virksomheder, som fondene har drevet, har der også været nogle mere specifikke forhold, der været en udfordring for fondene.

EKSPANSIONSPROBLEMER

Et væsentligt problem har således været at sikre en tilstrækkelig stor egenkapital i den eller de virksomheder, som fonden har ejet eller kontrolleret.

Såfremt de virksomheder, der er blevet drevet af de erhvervsdrivende fonde, har skullet være i stand til at ekspandere, har det nemlig for dem, der ikke har været organiseret som aktieselskaber, kun kunnet ske gennem henlæggelser fra virksomhedens overskud eller ved lånoptagelse. Mulighederne for lånoptagelse vil der være grænser for, så længe der ikke er en betydelig egenkapital bag, og hvis der af økonomiske årsager ikke har kunnet foretages tilstrækkelige henlæggelser, har det derfor kunnet virke som en hæmsko for ekspansionen.

De virksomheder, der har været organiseret som aktieselskaber, har stået i en lidt mere gunstig situation, idet det da har været muligt at rejse egenkapital ved nyudstedelse af aktier, så længe det ikke har truet fondens aktiebesiddelse af den bestemmende indflydelse over virksomheden. Der er derfor adskillige eksempler på, at fondsejede virksomheder, der ikke ved fondsgrundlæggelsen var aktieselskaber, er overgået til aktieselskabsformen i forbindelse med ekspansion. Det var således tilfældet for Carlsbergbryggerierne i forbindelse med fusionen med De forenede Bryggerier i 1970. I et tillæg til fundatsen hed det nu, at Carlsbergfondet fremtidig skulle være ejer af mindst 51% af aktiekapitalen i den fusionerede bryggerivirksomhed i stedet for det enejede af Carlsbergbryggerierne, der hidtil havde været tilfældet. En lignende situation opstod for Thomas B. Thriges Fond, da virksomheden blev slået sammen med A/S Titan i 1965, og løsningen blev her den samme.

Ved yderligere vækst i erhvervsvirksomhederne har selv muligheden for at have mindretalsaktionærer ikke været tilstrækkeligt til at sikre den fornødne aktiekapital, og et næste skridt har da været at opdele aktiekapitalen i to klasser, hvoraf den ene – såkaldte fondsaktier eller A-aktier – blev tildelt en større stemmewægt end de øvrige almindelige eller B-aktier. Typisk har stemmeforholdet været som 10 til 1. Fonden har da ved at besidde A-aktierne i det selskab, som de stod for, kunnet fastholde den bestemmende indflydelse samtidig med en betydeligt større andel af egenkapitalen, der var ejet af andre. Sådanne arrangementer kendes f.eks. i A.P. Møller – Mærsk A/S og Rockwool A/S samt i Carlsberg A/S, hvor fundatsreglerne er blevet ændret til, at Carlsbergfonden skal eje mere end 50% af stemmerettighederne og mere end 25% af aktiekapitalen.

Yderligere en mulighed for at øge egenkapitalen kan opnås ved at skyde et holdingselskab ind mellem fonden og dens virksomheder. Fonden fastholder den bestemmende indflydelse i holdingselskabet, der igen kontrollerer erhvervsvirksomhederne. Som et eksempel på denne konstruktion er i figuren på side 7 vist organisationen i Carlsbergkoncernen, som den har set ud i de seneste år.

DE ERHVERVSDRIVENDE FONDE OG MYNDIGHEDERNE

Da de tidligste erhvervsdrivende fonde blev oprettet, fandtes der ikke nogen speciel lovgivning på dette område, og den eneste måde, hvorved fondene kom i kontakt med myndighederne på anden måde end andre erhvervsdrivende, var, at fondsstifteren normalt søgte kongelig konfirmation på fondsfundatsen. Det betød et offentligt tilsyn med, om fondenes fremtidige virke ville være i overensstemmelse med grundlæggerens ønsker og blive udført på forsvarlig vis. Desuden kræver fundatsændringer efter kongelig konfirmation en ministeriel godkendelse, og den kan normalt kun forventes, såfremt ændrede samfundsforhold har gjort de oprindelige bestemmelser uhensigtsmæssige, mens der vogtes over, at der ikke brydes med de oprindelige formålsbestemmelser for fondens virksomhed.

En mere direkte offentlig interesse for fondenes virke opstod først i 1970'erne, dels på grund af de mange nyoprettelser, dels som et led i en mere kritisk holdning til erhvervslivet. Debatten samlede sig især om, hvorvidt en erhvervsdrivende fond var en hensigtsmæssig organisation ud fra vækstmæssige og fordelingsmæssige hensyn, og om der var en særlig skattemæssig fordel for de familieejede virksomheder ved at overgå til fondseje.

Efter udvalgsarbejde og en længerevarende politisk debat mundede denne offentlige interesse ud i lovgivning i midten af 1980'erne, der bl.a. indeholdt en registrering af de erhvervsdrivende fonde, der desuden skulle indsende årsberetning og årsregnskab til Erhvervs- og Selskabsstyrelsen, en bestemmelse om, at fondsgrundlæggere og deres familie ikke uden særlig godkendelse måtte udgøre et flertal i bestyrelsen, og at uddelingerne til almenyttige formål ikke måtte stå i et klart misforhold til fondens midler. I skattemæssig henseende blev fondene ifølge denne lovgivning i hovedreglen beskattet på linie med aktieselskaber, men der blev indført fuld fradragsret for de uddelinger, der falder ind under fundatsens

formål, og der kan skattefrit henlægges beløb på indtil 25 % af årets uddelinger til almennyttige formål. Den sidste bestemmelse må ses som en indrømmelse af problemerne med at skaffe tilstrækkelig egenkapital til fortsat at kunne opfylde formålet med en bestemmende indflydelse på fondens virksomheder. Efter Danmarks indtræden i EU er yderligere et emne kommet op i den offentlige diskussion. I det europæiske fællesskab har der til stadighed været planer om at harmonisere medlemslandenes selskabslovgivning for derved at fremme ligelige konkurrencevilkår på det indre marked. Det har i den forbindelse været diskuteret, om opdelingen i aktieklasser kunne virke hæmmende på effektivitetsforanstaltninger, fordi det gjorde det vanskeligt for udenforstående at kunne overtage et selskab, der blev drevet ineffektivt af en lille aktionærkreds, der kunne fastholde magten takket være besiddelsen af A-aktier med stor stemmewægt eller andre bestemmelser, der greb ind i en ligelig indflydelse for aktionærerne. Der har dog hidtil ikke inden for Fællesskabet kunnet opnås enighed om regler, der har grebet ind i den bestående danske retstilstand på dette område.

DE ERHVERVSDRIVENDE FONDENES ALMENNYTTIGE VIRKE

De efterhånden mange erhvervsdrivende fonde har gennem årene ydet meget betydelige bidrag til sociale, videnskabelige, undervisningsmæssige og kulturelle formål. Beløbene har dog kunnet svinge noget fra år til år, alt efter de økonomiske resultater i de virksomheder, der ejes af fondene.

Selv om der i de fleste fundatser er faste regler for, hvordan beløbet til de årlige uddelinger skal fastsættes, vil der alligevel være et betydeligt skønsmæssigt element tilbage for fondsdirektionerne. Det skyldes dels beslutninger om størrelsen af virksomhedernes afskrivninger, dels at der i mange fundatser er bestemmelser om henlæggelser til reservefonde, som kan være mindre præcise.

For en fondsbestyrelse, der som ovenfor omtalt har et behov for at øge egenkapitalen i forbindelse med en virksomheds vækst, kan der derfor opstå et ønske om at fastholde så meget af overskuddet som muligt i fonden.

Alligevel er det store beløb, der uddeles. Deres størrelse kan illustreres ved den følgende liste over uddelingernes størrelse i 2009 fra en række af de største danske erhvervsdrivende fonde:

A.P. Møller og Hustru Chastine Mc-Kinney Møllers Fond til almene Formaal: 585 mio.kr.

Lundbeckfonden: 340 mio. kr.

Novo Nordisk Fonden: 191 mio.kr.

Carlsbergfondet: 156 mio.kr.

Augustinus Fonden: 132 mio.kr.

Det Obelske Familiefond: 50 mio.kr.

Oticon Fonden: 49 mio.kr.

Egmont H. Petersens Fond: 45 mio.kr.

Knud Højgaards Fond: 31 mio.kr.

Beløbene er gået til en bred vifte af formål inden for kultur, videnskab og undervisning samt til sociale foranstaltninger og har været et værdifuldt supplement til de offentlige ydelser på disse områder.

Det er dog ikke kun gennem omdannelse af ejerskabet til en erhvervsdrivende fond, at store virksomheder har foretaget sådanne uddelinger til almennyttige formål. En del erhvervsvirksomheder har i stedet valgt at fastholde den traditionelle struktur med en aktionærkreds, og det almennyttige virke er da i stedet sket ved oprettelse af en fond, der kun har fået tildelt en mindre aktiepost og/eller årlige beløb fra virksomhedens overskud. Eksempler på sådanne fonde er: Rockwoolfonden og Veluxfonden.